

bilimname

düşünce platformu

sayı: XX, 2011/1

ilahiyat bilimleri araştırma vakfı (İBAV) adına sahibi
M. Zeki Duman

editör
Mehmet Demirci

yayın kurulu
Muharrem Akoğlu, Süleyman Akyürek, H.Yunus Apaydın, A. Kamil Cihan, Mustafa Çakmaklıoğlu, M. Zeki Duman, Ramazan Ertürk, İbrahim Görener, Harun Güngör, Ahmet Kayacık, Kadir Kınar, Turan Koç, Ali Küşat, Erdoğan Pazarbaşı, Sebahattin Samur, Murat Serdar, Şefaettin Severcan, Abdulvahap Taştan, Ali Toksarı, Temel Yeşilyurt

yazı işleri müdürü
Celaleddin Çelik

editör yardımcıları
Kadir Kan, Abdulkadir Bayam

redaksiyon ekibi
Habil Nazlıgöl, Menderes Gürkan, Muammer Sarıkaya, Mustafa Karagöz

tanıtım
Cenan Kuvancı, Hüseyin Oral, M. Sami Özdil

mizanpaj
Mustafa Ulu

irtibat
web: www.bilimname.com; email: bilgi@bilimname.com
mdemirci@erciyes.edu.tr

ISSN: 1 3 0 4 – 1 8 7 8

bilimname hakemli bir dergidir. Altı ayda bir yayınlanır.

bilimname'ye gönderilen yazılar önce dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. İki hakemden sadece birinin olumsuz rapor vermesi durumunda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Yazıların yayınlanmasına yayın kurulu karar verir. *bilimname*'de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Kayseri 2012

İMAM MÂTÜRÎDÎ'DE MU'TEZİLÎ KA'BÎ'NİN ELEŞTİRİSİ

Hasan KURT

Doç. Dr., Bartın Üniversitesi

hkurt@bartin.edu.tr

ÖZET

Araştırmada Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu İmam Mâtürîdî ile aynı asırda yaşamış önemli Mu'tezile bilginlerinden Ka'bî arasında tartışılmış ilahiyat, kaza-kader ve irade gibi temel itikadi konular incelenmiştir. Bu konulara bağlı olarak iki mezhep bilgini arasında yapılan Allah'ın sıfatları, kelâm sıfatı, ilahi fiiller, ru'yetullah, kaza-kader ve irade, kulların fiilleri, güç yetirilemeyecek bir şeyle sorumlu tutulma ve ecel konularıyla ilgili tartışmalar değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Mâtürîdiyye'yi Mu'tezile'den ayıran temel konuları tespit edip kaynaklarda uzun bir süre ihmal edildiği görülen Ebu Mansûr Mâtürîdî'nin günümüzde daha fazla tanınmasına katkıda bulunmak da amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mu'tezile, Matüridiyye, Ka'bî, Kelam

ABSTRACT

In the paper the issues of regarding to faith such as theology, divine providence, free will are analyzed, which are discussed between Imam Maturidi, the founder of the Maturidiyye sect, and Ka'bi, prominent Mutazila scholar who lived in the same era. The issues of Allah's attributes, the

attribute of the God's spheech, the divine acts, the ru'yetullah, the divine providence and the free will, the mankinds acts, being resposible of the deeds which are impossible to do and the death are examined in respect to these subjects. In this work it is aimed to determine the essential matters apart Maturidiyye from Mutezile and to make contribution to the recognition of Ebu Mansur Maturidi at the present time, whom works are neclected by the scholars for a long time.

Key Words: Mutezile, Maturidiyye, Ka'bi, Theology

GİRİŞ

Bu makalede, aynı dönemlerde yaşamış Mâtürîdîyye'nin kurucusu Ebu Mansûr Mâtürîdî ile Mu'tezile mensupları tarafından yaşadığı dönemde yeryüzünün imamı olarak kabul edilmiş Ka'bî gibi iki önemli bilgin arasında tartışılan itikadi konular ele alınmıştır. Böylece bu çalışmayla Mâtürîdîyye'yi Mu'tezile'den ayıran temel konular belirlenerek daha iyi anlaşılmış olacaktır. Araştırmada tümden gelim metodu göz önünde bulundurularak Mu'tezile ve Mâtürîdî genelinden Ka'bî ve Mâtürîdî özeline doğru odaklanan bir yöntem takip edilmeye çalışılmıştır. Ka'bî ve Mâtürîdî arasındaki ihtilaflar karşılıklı tartışma metoduna göre ele alınmıştır. Bu sebeple konunun bütünlüğü ile fikir akışını bozmamak için gerekli açıklamalar konu başlarında yapıp ilgili kaynaklar referans gösterilmiş, değerlendirmeler ise sonuç kısmına bırakılmıştır.

Mâtürîdî'nin tam adı Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî'dir. Kendisine Özbekistan'ın Semerkand şehrine nispetle Semerkandî, Mâtürîd mahallesine nispetle de Mâtürîdî denilmektedir. İmamü'l-Hüda, Alemü'l-Hüda ve İmâmü'l-Mütekellimin gibi çeşitli lakaplarla da anılan İmam Mâtürîdî daha ziyade Ebu Mansûr el-Mâtürîdî adı ile şöhret bulmuştur.¹ Hayatı hakkında çok az bilgiye rastlanan Mâtürîdî'nin doğum tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte kaynakların çoğunda hicri 333/944 yılında Semerkând'ta²

*Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire, 1978, III, 360-361; İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddin Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdad, 1962, s. 59.

² Zebîdî, Muhammed Murtaza, *İthâfû's-Sâdeti'l-Muttekîn* Kahire, 1311, II, 5.

vefat ettiği belirtilmektedir. Mâtürîdî'nin soyuyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüş, O'nun Türk mü yoksa Arap mı olduğu konusu tartışılmıştır.³ Söz konusu tartışmalar değerlendirildiğinde İmam Mâtürîdî'nin Türk asıllı olduğunu ileri sürenlerin delilleri daha kuvvetli görülmektedir.

İmam Mâtürîdî'nin eserleri incelendiğinde O'nun naklî ve aklî ilimlerde söz sahibi, dinî ilimlerde bir otorite olduğu hemen anlaşılmaktadır. Ebu Hanife'nin görüşlerini en iyi bilen âlimlerden biri olan Mâtürîdî, Maveraünnehirdeki Müslümanların özellikle de hanefî ekolünün lideri konumuna yükselmiş⁴ eserleriyle kendisinden sonra pek çok alimin yetişmesine katkı sağlamıştır. Mâtürîdî'nin bize kadar ulaşabilen kitaplarında Yahudi, Hristiyanlık gibi dinlerin yanında Mu'tezile, Dehriyye, Sümeaniyye, Münecime, Zenadika, Münecime, Cehmiyye, Şia, Cebriye, Mürcie, Müşebbihe gibi fırkaların görüşlerini eleştirdiği görülmektedir. *Kitabü't-Tevhid*'in başında kendinden önceki eserlerden farklı olarak bilgi bahsine yer vermiş olması onun kelâm ilmine getirdiği yenilikler arasında sayılabilir. Bilgi edinme yolları arasında duyular, haber ve istidlali zikreden Mâtürîdî naklî esas almakla birlikte aklî ve dil bilgisini de ustalıkla kullanmaktadır.⁵ O bilgi kuramını sadece kelâm ilminde değil tefsir ve fıkıh gibi diğer alanlara da uygulamaya çalışmıştır.⁶ Metot olarak önce muhalif olduğu din ya da fırkaların görüşlerini zikreder. Daha sonra bu görüşlerin tutarsızlıklarını ortaya koyan değerlendirmelerde bulunur. Mâtürîdî'nin kelâm ilmi sahasındaki bu tür gayretleri aynı zamanda Müslümanlar arasında kelâm metodunun benimsenip yayılmasına da katkı sağlamıştır.

Ka'bî'nin tam ismi ise Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Ka'bî'dir. Hicri 273/886 yılında Belh'te doğan Ka'bî'nin vefatı hakkında ihtilaf olmakla birlikte hicri 319/931 yılında yine Belh'te öldüğü belirtilmektedir. Doğduğu ve öldüğü yer olan Belh'e atfen kendisine el-Belhî de denilmektedir.⁷ İlim tahsili için uzun süre kalmış olduğu Bağdat şehrinde Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât'tan kelâm, Müberred'den de nahiv dersleri alan

³Bkz. Eyüb Ali, Ebü'l-Hayr Muhammed, *Akîdetü'l-İslâm ve'l-İmam el-Mâtürîdî*, Dakka, 1983, 263-264. Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 2002, s. XVIII- XIX; Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, haz. Sönmez Kutlu, Ankara, 2003, s. 18.

⁴Bkz. Zebîdî, *İthâfû's-Sâde*, II, 5.

⁵Bkz. Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu, s. 3-21.

⁶Kutlu, Sönmez, *İmam Mâtürîdî*, s. 23; bkz. Yıldırım, Arif, *a.g.m.* s. 149-150.

⁷Fuat Seyyid, *Fazlû'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* Tunus, 1986, "Mukaddime", s. 43, 45; Sezgin, Fuat, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, Riyad, 1983, c. I/4, 77.

Ka'bî, pek çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.⁸

Sayfa | 112

Bazı kelami konularda Mu'tezile bilginleriyle de görüş ayrılığına düşen Ka'bî, Basra ekolü liderlerinden Ebû Ali el-Cübbâî'ye yönelik irade sıfatı ve aslah meslelerinde reddiyeler yazmıştır. Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne bağlı Ka'biyye fırkasının da lideri olan Ebû'l-Kasım el-Belhî'nin grubu içindeki konumu Cübbâî'nin Basra ekolündeki durumuna benzetilmektedir. Ka'bî'ye göre bilgi bir şeyin esasına uygun olan inançtır. Ona göre mütevatir haber, akli bilgi içinde düşünülebildiği gibi aklın idrak edemediği bilgileri içinde de olabilir. ⁹ Ka'bî her ne kadar Mutezile mensuplarınca yeryüzündeki insanların imamı olarak tanınmışsa da özellikle Mâtürîler tarafından çok sert eleştirilere maruz kalmıştır. Bu iki imam arasında tartışılan temel konularda şöyle belirlemek mümkündür:

1- Allah'ın Sıfatları

Ebu Mansûr Mâtürîdî'nin kelâmî görüşlerini düzenli bir şekilde ele alan tek eseri şüphesiz ki Kitabü't-Tevhid'dir. Söz konusu eserde Mu'tezile mezhebinin görüşleri tenkit edilirken Ka'bî'nin görüşlerine geniş yer verilmiştir. Mâtürîdî, o dönemdeki Mu'tezile temsilcilerinden biri olan Ka'bî'nin, zati ve fiilî sıfatlar gibi kelâm ilminin klasik temel konuları hakkındaki görüşlerini eleştirmiştir.

Mu'tezile'ye göre müspet ve menfi olarak kullanılabilen sıfatlar fiilî sıfatlardır. Allah hakkında menfisi kullanılamayan sıfatlar da zâtî sıfat olarak değerlendirilir.¹⁰ Bahsi geçen sıfatlar konusunda Ka'bî ve Mâtürîdî arasında uzun tartışılmalar yapılmıştır.

Ka'bî'ye göre fiilî sıfatlar, durumların ve kişilerin değişmesine göre olumlu ya da olumsuz hale dönüşebilen özelliklerdir. Mesela Allah'ın birine rızık vermesi veya verememesi yine Allah'ın merhamet etmesi veya etmemesi gibi özellikler fiilî sıfat olarak kabul edilmektedir. O'na göre Kelâm sıfatı da olumlu ya da olumsuz şekliyle kullanılabildiğinden buna

⁸ İbn Murtaza, *Tabakatu'l-Mu'tezile*, s. 88-89; Bebek, Adil, "Ka'bî", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 27.

⁹ Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s.5.

¹⁰ Bkz. Hayyât, Ebu'l-Hüseyin Abdurrahman b. Muhammed, *el-İntisar ve'r-Red alâ İbni'r-Ravendî el-Mülhid*, thk. Albert Nasrî Nâder, Beyrut, 1957, s. 80; Kadî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, nşr. İbrahim Medkur, Tâha Hüseyin vd., Kahire, 1962, V, 204-205, 258; a.mlf., *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, s. 55-66, 185-201 vd.; Sâbunî Nureddin, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, nşr. Bekir Topaloğlu, Dimaşk, 1979, s. 26, *el-Kifâye fî'l-Hidâye*, thk. Muhammed Aruçi, (Yüksek Lisans Tezi), 1986, I, 263 vd.

benzemektedir. Ayrıca Ka'bî'ye göre rahmet ve kelâm gibi kudretin gerçekleşebildiği her sıfat da fiilî sıfattır. Ancak kudret, ilim ve hayat gibi olumsuz ihtimali olmayan sıfatların her birine zatî sıfat adı verilmektedir. Allah bilmeye muktedir mi değil mi sorusunun sorulamaması gibi kudretin gerçekleşmediği sıfat da zatîdir. Ka'bî zatî sıfatlarla ilgili bu açıklamalardan sonra neden bunların zıddıyla Allah'ın nitelendirilemeyeceği sorusuna şöyle cevap vermektedir: Değişikliği gerektiren bu tür bir nitelendirme Allah'ın zâtına döner. O'nun zâtında değişkenlik olmaması sebebiyle bunların zıddıyla Allah nitelenemez. Şu halde Ka'bî'nin düşünce sistemine göre Allah'ın zâtı değişiklik kabul etmediği için O'nun değişkenlik özelliği taşıyan sıfatlarla vasıflandırılması da mümkün olmamaktadır. Varlığı bir illete bağlı olan şeyin illet olduğu sürece devam etmesi gibi bu durum Allah'ın zâtı devam ettiği sürece devam edecektir.¹¹ İmam Mâtürîdî ise Ka'bî'nin sıfatlar hakkındaki görüşlerine şöyle cevap vermektedir:

Esasında bir sıfatın, olumlu ve olumsuz olarak Allah hakkında söylenebilmesi hükmünden hareket eden Ka'bî'nin böyle bir görüşü mantıklı değildir. Zira Allah'ın sonradan olan bir şeyle nitelenmesi caiz değildir. Allah hakkında, kabul etmek anlamında, birisinin duasını işitti ama ötekinin duasını işitmedi ya da Allah onu benden bildi gibi ifadeleri kullanmak mümkündür. Bu cümlelerin kullanılması Allah'ın sem' ve ilim sıfatlarını zatî olmaktan çıkarmadığına göre aynı durum kelâm ve rahmet sıfatları için de söz konusu olmalıdır. Eğer bu cümleleri söyleyen kişinin bilmeyi ve duymayı değil de bilineni ve duyulanı olumsuz kılmayı amaçladığı söylenirse, aynı durum daha önce bahsi geçen sıfatlar için de geçerlidir. Örnek olarak; Yüce Allah Firavun ile konuşmayacağını söylerken onun için lütuf ve ihsanda bulunmayacağını belirtmektedir. Bu durumda Allah'ın konuşması kendi lütfünü istediği bir şey olmaktadır. Yüce Allah'ın müminler ile konuşacağını müjdelerken inkâr edenleri bundan mahrum bırakması aynı şekilde anlaşılmıştır.¹² Görüldüğü gibi İmam Mâtürîdî, Allah'ın sıfatları hakkında, Ka'bî'nin müspet ve menfisi olabilen sıfatlara fiilî sıfat; kudret, ilim ve hayat gibi menfisi olmayan sıfatlara da zatî sıfat ismi vermesine karşı çıkmaktadır. İmam Mâtürîdî'ye göre Yüce Allah'ın menfi sıfatlarla nitelendirilmesine götüren böyle bir mantık Allah'ın hâdis olanla vasıflandırılması demektir ki bu durumun İslam inancın temelini sarsar.

¹¹ Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979, s. 78.

¹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 80.

2. Kelâm Sıfatı

Sayfa | 114

Ehli sünnet alimlerinin çoğunluğuna göre kelâm sıfatı, ezeli olan Allah'ın zâtı ile kâim, harfler ve seslerden oluşmadığı gibi parça ve bölümlere de ayrılmayan ezeli bir sıfattır.¹³ Mu'tezile bilginlerinin çoğuna göre ise Allah ezelde mütekellim olmadığı gibi kendisi için bir kelâm yaratıp onunla konuşur. Zâtı ile kâim olmayan Allah'ın kelâmı hâdistir. Onlardan bir kısmına göre Allah'ın kelâmı harfler ve seslerden ibarettir ki, Allah okunması gereken yerde bunları yaratmak suretiyle mütekellim olur. Onlardan diğer bir kısmına göre de Allah kelâmı harfler ve şekillerden oluşmaktadır ki, Allah bunları Levhi Mahfuz da yaratmak suretiyle mütekellim olmaktadır.¹⁴ Nitekim Ka'bî, Kuran ayetlerinde geçen (etâ, câe gibi) "gelmek"¹⁵ anlamındaki kelimelerde olduğu gibi kelâm sıfatının hâdis olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî'ye göre Yüce Allah'ın kelâm sıfatıyla nitelendirilmesi değişme ve yok olma ihtimalinden uzak oluşuna bağlıdır. Bu durum, Allah'ın kelâm, fiil gibi diğer sıfatlarında da aynıdır. Allah'ın Kuran'da "gelmek" kelimelerini kendisi için kullanmış olması onun yaratılmış olduğunu gösterecek şekilde açıklanmaz.¹⁶ Allah'ın ulûhiyetine yakışan bir tarzda yorumlanan bu kelimelerden değişiklik ve yok olma manası anlaşılmaz. Dolayısıyla fiilî sıfatlarla kelâm sıfatının durumu da bunun aynıdır. Hz. İbrahim'den (a.s.) bahseden Kuran'ın "*Gece basınca bir yıldız gördü, "işte bu benim Rabbim!" dedi; yıldız batınca, "batanları sevmem" dedi*"¹⁷ ayetinden de anlaşıldığı gibi, bir halden başka bir hale dönüşen şey gerçekte değişip yok olanlardandır.¹⁸

Bu noktada Ka'bî, ilahi kelâm olan Kuran'ın ezberlenebilir olmasını da onun yaratılmış olduğuna delil göstermektedir. Hâlbuki Mâtürîdî'ye göre hıfz kelimesi Allah'a da nispet edilmektedir ki buradaki anlamı, O'nun belirlediği ölçüleri ve kelâmındaki emirleri korumaktır. Halkın arasında Allah'a izafe edilen kelâm (Kuran) O'nun kelâm sıfatının bilinmesine vesile olması bakımından mecazi bir kullanımdır. Bu durum da Kuran'daki gelmek, Allah ile sözleşme, Allah'ın yardımı gibi kavramların

¹³ Sâbüni *el-Bidâye*, s. 31.

¹⁴ Sâbüni *el-Bidâye*, s. 31; bkz. Sâbüni, *el-Kifâye fi'l-Hidâye*, I, 326-368.

¹⁵ Nahl 16/26; Fecr 89/22.

¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kuran*, thk. Bekir Topaloğlu vd., I, 200-2001; a.mlf., *Te'vilatü'l-Kuran*, VIII, 97-98.

¹⁷ En'am 6/76.

¹⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kuran*, V, 113-115.

yorumlanmasına benzer ki bu tür ifadeler gerçek anlamlarıyla Allah'a nispet edilemez.¹⁹

Ka'bî, Kuran'ın yaratılmış olduğunu ispat etmek için Kuran'da neshin olması, âyet, sure şeklinde bölümlere ayrılması gibi çeşitli deliller ileri sürmüştür. Dolayısıyla Ka'bî'ye göre Allah böyle bir kelâm sıfatıyla ile vasıflandırılmaz. Ka'bî bundan sonra da sözü kelâmın ilim gibi bir sıfat olabileceğini, fakat gerçek anlamda Allah'ın bir ilim sıfatının olamayacağına getirmektedir.²⁰ Ka'bî'nin ileri sürdüğü bu görüşleri yanlış bulan İmam Mâtürîdî'ye göre gerçek anlamda olmasa bile ilim, semî' gibi zati sıfatları kabul eden Ka'bî'nin kelâm sıfatını da aynı şekilde kabul etmesi gerekmektedir.²¹

İmam Mâtürîdî'ye göre işin aslı şöyledir: Kelâm sıfatı, Allah'ın kelâmı vasıflanması naklî ve aklî delille sabittir. "...Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu."²² âyeti kerimesi buna ait nakli delillerden birisidir. Burada Allah'ın Musa ile konuşması mastar ile tekit edilmiştir. İslam bilginleri arasında Allah'ın mütekellim olmasının, gerçek manada kelâmının olduğu düşüncesinde görüş ayrılığı yoktur.²³ Sadece Allah kelâmının mahiyeti hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Yine Yüce Allah: "*Allah, bizimle konuşmalı değil miydi diyen*"²⁴ inkarcıları tamamen reddetmemiş, onları sadece kibirlenmek ve hadlerini aşmakla nitelendirmiştir.²⁵ Aynı şekilde "*Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi*"²⁶ âyeti de bu konuda nakli delil sayılmaktadır.²⁷ Aklî delil ise; biri âlim ve kadir olmasına rağmen konuşmuyorsa, bu onun âciz veya engelli olmasından dolayıdır. Yüce Allah böyle durumlardan uzak olduğuna göre O'nun mütekellim olduğu anlaşılmış olur. Ayrıca duyulur âlemde konuşmayan bir kimse, işitme ve görmesine engel olan bir özür sebebiyle de konuşamamaktadır. Yüce Allah sağırılık ve körlüğü gerektiren şeylerden uzaktır. Aynı şekilde Allah dilsizlikten de uzak olmalıdır. Zira insanları diğer canlılardan ayıran üstün bir özellik olarak konuşma, duyulur

¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 83.

²⁰ Bkz. Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille*, I, 260-261, 280, 286.

²¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 87.

²² Nisa 4/164.

²³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kuran*, IV, 111.

²⁴ Bakara 2/118.

²⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kuran*, I, 221-222.

²⁶ Bakara 2/75.

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 88; bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kuran*, I, 161-162.

âlemde övülme sebebidir.²⁸ Görüldüğü gibi burada Ka'bî kelam sıfatıyla ilgili görüşlerini ispat için çeşitli örnekler vermiş, Mâtürîdî de bunların doğru olmadığını mantık kurallarına göre açıklamaya çalışmıştır.

3. Ru'yetullah Konusundaki Tartışmalar

Allah'ın ahirette görülmesini ifade eden ru'yetullah kavramı Mu'tezile ile Ehli sünnet alimleri arasında tartışılan temel konulardan biri olmuştur. Ehli sünnet alimlerine göre müminlerin ahiret âleminde Yüce Allah'ı görmeleri naklen vacip aklen de caizdir. Mu'tezile alimleri ise ru'yetullahı kabul etmediği gibi, Allah'ın kendi zatını görüp görmediği hususunda da aralarında ihtilaf etmişlerdir. Mu'tezile'nin büyük bir kısmı Allah'ın kendi zatını gördüğünü kabul ederken, onlardan bir grup Allah'ın kendisini görmesini ve dolayısıyla başkaları tarafından görülmesini kabul etmemişlerdir.²⁹

İmam Mâtürîdî'ye göre Allah'ın görülmesinde esas olan şey, nasslarda olduğu şekliyle ru'yeti kabul etmektir. Bu konuda yaratılmışlık özelliği taşıyan anlamlardan kaçınmak, herhangi bir açıklama bulunamadığında ise yorum yapmamak gerekmektedir. Ka'bî, ise Allah'ın asla görülemeyeceğine inanmaktadır. O, Allah'ı görmenin idrakten ibaret olduğunu söyleyerek ispatlamak istemiştir. Ka'bî'ye göre gayb âleminde olan bir şeyin bilinmesi ve görülmesi bunu sağlayacak şartlara bağlıdır. O'na göre, görenle görünen şeyin, bulunduğu mekânda belli mesafenin olması, karşı karşıya olmaları, görmeyi engelleyen bir şeyin olmaması, görülecek şeyin çok büyük ve çok küçük olmaması, uzakta olmaması gibi şartlar olmalıdır. Eğer bu şartlarla görme imkânı olursa, o zaman bunlar olmadan bilmek de mümkün olurdu.³⁰ Mâtürîdî'ye göre Ka'bî'nin bu konuda yaptığı hatalar şunlardır:

Birincisi, Ka'bî bu konuyu değerlendirirken insanın görebilmesini esas almıştır. Halbuki bunun dışında bir konumda olup da görülebilen cevherler de vardır. Melekler, cinler gibi insanın göremediği, mahiyetini bilemediği varlıklar bulunmaktadır ki biz onları görmediğimiz halde onlar bizi görmektedir. Ayrıca sivrisinek ve bit gibi küçük nesneler görülebilse bile idrak edilemez. Bütün davranış ve konuşmalarımızı görüp işiten yazıcı melekler insan yapısına göre değerlendirilmeye kalkışılırsa onları inkara bile gidilebilir. Aynı şekilde vücut azalarının konuşacağı zamandan

²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 89

²⁹ Sâbü'nî *el-Bidâye*, s. 38-39. bkz. Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, s. 233-248; 267-272, vd.

³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 128.

bahsedilmektedir ki bunlar duyulur âlemde yapılacak olsa çok büyük bir hadise olarak kabul edilir.³¹ Esasında Ka'bî iki farklı özelliklere sahip iki görme olayını birbirinden ayrı düşünmektedir. Fakat bu ikisinden birini kendi şartları içinde diğeriyle karşılaştırması yadırganacak durumdur. Buna göre yanlışlık Ka'bî'nin insan yapısını esas alarak ru'yetullah konusunu değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. İkincisi ise, duyular âleminde var olan bilgiler sayesinde sadece cisim ve araz idrak edilebilir. Halbuki Allah'ı görme konusu bunların dışında, duyular ötesi, gayb âlemine ait bilgilerden birisidir. Üçüncüsü de, görmek için gerekli görülen şartların hiçbirini taşımadığı halde görülebilen gölge, karanlık ve aydınlık gibi nesneler vardır. Dördüncü ise, görme şartları olduğu halde bazı engeller ve cismin özelliğinden dolayı ru'yet gerçekleşmeyebilir. Buna göre gerekli şartlar olmadığı halde ru'yetin gerçekleşmesi de mümkündür. Mesela Allah'a cismaniyet nispet edene "Allah cisimdir ama diğer cisimler gibi değildir. Allah fail ve alimdir ama cisim değildir" dendiği gibi aynı durum ru'yet içinde geçerlidir.³²

Netice itibarıyla Mâtürîdî'ye göre ru'yetullah konusunu, yaratılmışlık özelliği çağrıştıran anlamlardan kaçınarak, nasslarda olduğu gibi kabul etmek gerekmektedir. Ka'bî'ye göre ise, Allah'ın görünmesi mümkün değildir. Çünkü görmek için gören, görünen şey, mesafe ve uygun mekan gibi bazı şartlar gerekmektedir. Mâtürîdî insanın veya cismin yapısına göre belirlenmiş bu şartları gayb âlemi için geçerli bulmaz. Ka'bî'nin burada ileri sürdüğü şartlar görülebileni değil görme engellerini anlatmaktadır. Eğer bu engeller kalkarsa görme gerçekleşebilir. Bu şartlara göre ru'yetin, imtihan yeri olan dünyada oluşu kabul edilmezse de ahirette imkansız değildir.

4. Kaza Kader ve İrade Konuları

Bu başlık altında, kaza ve kader kavramları, irade konusu, kulların fiilleri, teklîfu mâ lâ yutâk(güç yetmeyen sorumluluk), rızık ve ecel kavramlarına Ka'bî'nin yüklediği anlamlar ile Mâtürîdî'nin bunlara yönelik eleştirileri tahlil edilecektir.

³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 128-129.

³² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 129.

4.1. Kaza ve Kader Kavramlarıyla İlgili Tartışmalar

Sözlükte bir ölçü ile yapmak, gücü yetmek, özelliklerini belirlemek anlamlarına gelen kader, Allah'ın bütün olayları ile yaratılmışların özelliklerini ezeli ilmiyle bilerek belirlemesi demektir. Bu anlamda Kader Allah'ın ilim sıfatıyla ilgili bir konudur. Emir, hüküm ve sağlam bir şekilde yapmak anlamlarına gelen kaza ise Allah'ın ezelde takdir ettiği şeyleri zamanı gelince planına uygun bir şekilde gerçekleştirmesidir. Kaza da Allah'ın tekvin sıfatıyla ilgili bir konudur. Ehli sünnetin Eş'ârîyye kolu ise bu tanımların terslerini kabul ederler.³³ Mu'tezile'ye göre kader bazen açıklama anlamında bütün fiilleri bazen de bildirme anlamında hikmetli ve adil fiilleri kapsar. Buna göre kaza ve kader insanlara ait fiillerin hükmünü açıklayıp haber vermektir.³⁴ Ehli sünnete göre yaratılmışların sözleri ve fiilleri ile durumları Allah'ın kaza ve kaderi ile gerçekleşirken Mu'tezile'ye göre günah olan şeylerin Allah'ın kaza ve kaderiyle bir ilgisi yoktur. Zira Mu'tezile'ye göre kaza ve kader kavramları Kuran'da Ehli sünnetin iman esasları arasında kabul ettiği şekliyle kullanılmaz.³⁵ Bu konuda iki imam arasında yapılan tartışmalar da şöyledir:

Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile'nin o denemdeki temsilcisi olan Ka'bî, kazayı birinci veya asıl olmayan anlamlarına göre değerlendirmiştir. Mâtürîdî öncelikle Ka'bî'nin ikinci derece manalardan hareketle Allah'ın kazasını kabul etmemesini doğru bulmaz. Allah'ın, inkar fiilini, kazası içerisine almadığını söyleyen Ka'bî bundan sonra inkarın çelişkili ve boş, ilahî kazanın ise doğru olduğunu ileri sürmüştür. Mâtürîdî'ye göre Ka'bî bu konuyu, bâtil olanın yanlışlığına, çelişkili olanın tutarsızlığına karar vermenin doğru ve adil bir şey olduğundan habersizmiş gibi değerlendirmektedir. Hemen hemen herkesin de bildiği gibi hâkimlerin, zulüm ve haksızlığın bir eziyet olduğuna karar vermesi³⁶ yanlış olmaz.

Ka'bî "*Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.*"³⁷ mealindeki âyetle ilgili olarak şunları söylemiştir: Kader olması gereken, küfür ise olmaması gereken şeydir. Burada vurgulanmak istenen "her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık" ifadesidir ki belirtildiği gibi zaten gerekli olan bir şeydir. Ka'bî bundan sonra da şöyle devam etmiştir: Şayet birisi küfrün Allah'ın

³³ İsfehânî, Râgıb, *Müfredat*, s. 657-658; 674-675; Cürcânî, *Ta'rifât*, s.174, 177.

³⁴ Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, s. 771-774.

³⁵ Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 77; bkz. a.mlf., *el-Kifâye*, II, 811-819; Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille*, II, 815-818.

³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 489.

³⁷ Kamer 54/49.

kaza ve takdiri ile olup olmadığını soracak olursa, ona bu soruyla neyi amaçladığının sorulması gerekir. Ka'bî'nin bu yaklaşımına itiraz eden Mâtürîdî'ye göre, eğer Ka'bî kendisine yöneltilen böyle bir soruya böyle bir tavır gösterirse, bundan sonra O'nun verdiği cevapların hiçbirisi gerçeği yansıtmayacaktır.³⁸ Görüldüğü gibi Mâtürîdî Ka'bî'nin, inkarın Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğunu yaklaşımına karşı çıkmaktadır. Sayfa | 119

Ka'bî'ye göre Müslümanlar hayır ve şerrin Allah'tan olduğunu söylerken, düalist inanca karşı çıkmayı hedeflemişlerdir. Bu konuda "Ey iman edenler! içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."³⁹ âyetinde Yüce Allah'ın şeytan işi olarak tanımladığı kulların fiilleri ise Ehli sünnetin akıllarına bile gelmemiştir. Mâtürîdî'ye göre Ka'bî'nin ehli sünnetle ilgili söylediği bu söz gerçeği yansıtmamaktadır. Müslümanlar bu sözle hayrın ve şerrin takdiri Allah'a aittir demişlerdir. Burada şerri takdir etmek ile şerrin bizzat kendisi farklı şeylerdir. Eğer bu ifade düalistlerle ilgili olsaydı, bu durumda şerrin Allah'a nisbeti uygun olmazdı. Çünkü eylemi kötü olanın kendisi de kötü, işi bozgunculuk olanın kendisi de bozguncu olurdu.⁴⁰ Görüldüğü gibi kötülüklerin Allah'a nisbet edilmemesi konusunda Mâtürîdî ile Ka'bî birleşirken, Mâtürîdî şerrin takdiri ile kötülüğün bizzat kendisinin farklı şeyler olduğunu söyler.

4.2. İrade

Lügatte istemek, arzulamak, emretmek veya seçmek anlamlarına gelen irade kelimesi çeşitli alternatifleri olan durumlardan birini seçebilme yeteneğini ifade eder.⁴¹ Allah'a nisbet edilen subutî sıfatlardan biri olarak irade, O'nun hükümleri, emirleri ve fiillerinde hür olduğunu belirten bir sıfattır.⁴² Mâtürîdî'ye göre irade terimi, temenni, emretme, rıza gösterme, hakimiyet altında bulunmama gibi dört farklı anlama gelir. Bunlardan temenni manası Allah için söz konusu olmaz. Emretme ve rıza gösterme ise yerilecek durumlarda Allah'a nispet edilmez. Asıl Allah'ı niteleyen irade ise, başkasının etkisi ve engellemesi olmadan planladığı fiili yerine

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 491.

³⁹ Maide 5/90.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 496; bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kuran*, IV, 323-326.

⁴¹ İsfahânî, *Râgıb, Müfredât*, s. 372; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 16.

⁴² Nesefî, *Tebsiratü'l-Edille*, I, 374-375; Sâbüni, *el-Bidâye*, s. 44.

getirebilmedir.⁴³ Mu'tezile mezhebine göre ise Allah hiçbir mahalde olmayan hadis bir irade ile müriddir.⁴⁴ Ka'bî gibi bazı Mu'tezile bilginleri, Allah'a sadece mecazi anlamda irade sıfatı izafe edilebileceğini söyler. Allah'ın dilemesi, kendi fiiline yönelik olduğunda zorunlu olmadan yaratması, başkasının fiiline yönelik olduğunda onu emretmesi anlamına gelir.⁴⁵

Ka'bî irade konusunda, Allah'a sövme fiilini yaratmada O'na yönelik övülecek bir şeyin olmadığını belirtir. Mâtürîdî'ye göre Allah'ın bildirdiği bir konuda kendisinin yalancı olmasını dilemesi sövmenin kendisidir. Ancak Allah'ın yapana göre sövme fiilinin çirkinliğini dilemesi şetm özelliği taşımaz. İlâhi ilmin konuyla iki şekilde alakalı oluşu bunun doğruluğunu kanıtlar. Birincisi, gerçeğin tersine düşünülmesi bilgisizlik ve yanlışlık ikincisi, gerçeğe uygun düşünülmesi ise hikmetli ve isabetli sonuca götürür.

Ka'bî ilâhî iradeyi "kulu zorlama ve onda hâkimiyet kurma" şeklinde anlamıştır. Halbuki bu konuda, Allah'ın iradesine hâkimiyet anlamı vermek mümkün olmaz. Zira irade ve meşîet gibi kavramlar iman ve küfür ile yalan ve doğru gibi konularla ilgilidir. Allah inkarı ve yalanı faili olmayan bir fiil şeklinde yaratırsa, yaratmayı yaratılan ile aynı görenlere göre, Allah yalancı ve inkarcı olur. Bu da Mu'tezile'yi "Allah dilerse olur" ifadesini, "Allah dileyeydi kendisi de kâfir ve yalancı olurdu" şeklinde anlamaya zorlar. Böyle bir anlam ise Müslüman değil, delinin bile kullanmayacağı bir ifadedir.⁴⁶

Ka'bî, "Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz."⁴⁷ mealindeki âyetle ilgili olarak, bu tür ayetlerde belirtilen konunun ancak insanın dilemesiyle gerçekleşebileceğini söylemiştir.⁴⁸ Mâtürîdî'ye göre bazen Allah dilediği halde gerçekleşmeyen bir durum olduğundan Ka'bî'nin bu görüşü de yanlıştır. Bu sebeple insanın dilemesiyle olacak bir şey aynı zamanda Allah'ın dilemesine de bağlıdır.⁴⁹ Ka'bî "ilâhî iradenin her şeye şamil olduğu" fikrine, günahkâr kulların emirleri yerine getirmeyişleriyle karşılık verirken, Mâtürîdî'ye göre bu olayda ilâhî iradeye aykırı hiç bir durum yoktur.⁵⁰

⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 468 vd.

⁴⁴ Sâbü'nî, *el-Kifâye*, I, 452-455; bkz. Kadî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, s. 431-435.

⁴⁵ Nesefî, *Tefsîratü'l-Edille*, I, 375.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 469; bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kuran*, V, 164-165.

⁴⁷ Tekvîr 81/29.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 470; krş. Nesefî, *Tefsîratü'l-Edille*, I, 374, 375; II, 704.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 471.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 472.

Ka'bî'ye göre Yüce Allah Kuran'da "...Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez..."⁵¹ buyurmuş olmasına rağmen "küfür" kullar için en büyük bir güçlüktür. Mâtürîdî'ye göre böyle durumlardaki irade, mubah kılmak ve izin vermek anlamlarına gelir ki bunların imana bir etkisi olmaz.⁵²

Mâtürîdî'ye göre fiil; iradeli, baskı altında ya da unutarak olmak üzere üç şekilde gerçekleşir. Kula ait fiille ilgili olarak, Allah baskı ya da unutmayla nitelendirilemediğine göre, bunun irade ile gerçekleştiği ortaya çıkmış olur. Mu'tezile ise iradeyle ilgili, önceden olmayan ve zorunluluk dışında kalan bir ilmin gerçekleşmesi şeklindeki açıklamadan başka Allah'a bir şey izafe etmezler.⁵³ Böyle bir durum bütün insanların fiillerinde de olduğundan Mu'tezile'nin ilâhî iradenin kötülüğü de kapsadığını kabul etmemesinin bir anlamı yoktur.

Sayfa | 121

Ka'bî'ye göre şeytanın iradesi sadece temenni olduğundan kul isterse inkâr yolunu gitmez. Allah ise kâfirlere zorla engel olmaya gücü yetendir. Mâtürîdî bu konuda Ka'bî'nin görüşünü doğrulamaktadır. Bununla birlikte Mâtürîdî'ye göre irade hâkimiyeti gerektirirken temenni ise gerektirmez. Ka'bî'nin, Allah kafirin fiiline zorla engel olamaya güç yetirir, şeklindeki görüşü şaşkınlık eseridir. Zira iman olayı zorlamayla gerçekleşmez.⁵⁴

Görüldüğü gibi irade konusunda Mâtürîdî ile Ka'bî arasında Allah'ın dileyip dilememesi, insanın istemesi, ilahi iradenin kulu zorlaması veya izin vermesi, kalbin açılıp daralması, rıza, muhabbet ve gazab gibi konular tartışılmıştır. Her iki taraf kendi ekolünün görüşünü ispat için nakli ve akli deliller ileri sürmüş, bazen de çok sert bir üslupla birbirlerini eleştirmişlerdir.

4.3. Kulların Fiilleri

Sözlükte iş, davranış, eylem anlamlarına gelen fiil kelimesi terim olarak bir şeyin başkası üzerinde etkili olması anlamına gelmektedir. Bu kelimenin kapsamına, güzel bir şekilde veya bir bilgiye yapılan-yapılmayan, insan, hayvan veya herhangi bir cansızdan meydana gelen her şey girer. Yakın manalı amel ve sun' kelimeleri ise fiilden daha özel anlamlara sahiptir.⁵⁵

⁵¹ Bakara 2/185.

⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 473; bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kuran*, I, 273-274, 407-408; II, 43-48.

⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 476.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 477.

⁵⁵ İsfahânî, Râgıb, *Müfredat*, s. 640-641; Cürcânî, *Ta'rifât*, s.168.

Ehli sünnet kelimcilerine göre insanlar ve bütün canlılardan ortaya çıkan fiiller, Allah tarafından yaratılmış olup her ne şekilde de olursa olsun O'ndan başka bu fiilleri icad eden yoktur. Sahabe ile tabiin bu inancı benimserken Mutezile buna muhalefet etmiştir. Onlara göre insanlar ihtiyari fiilleri kendileri icad ederler. Bu fiillerin Allah'ın yaratması ve kudretiyle bir ilişkisi yoktur.⁵⁶ Mutezileye göre Allah, insanı kendi irade ve gücüyle yarattığı için kişi fiillerini Allah'ın herhangi bir müdahalesi olmadan kendi irade ve kudretiyle yapabilir. Bu, tecrübeler yoluyla bilindiğinden nassları delil göstermeye gerek yoktur.⁵⁷

Ka'bî fiil ve halk düşüncesinin teorik bir ortaklık gerektirdiğini söylemektedir. O'na göre bu iki taraftan biri, fiilin bir kısmını tek başına gerçekleştiremez. Esasında fiil bölümlere ayıramaz. Ka'bî'nin söylediği, fiile yönelen iradelerin aynı noktayı hedef alması durumunda oluşur, iradelerin hedefleri farklı olduğunda ortaklık söz konusu olmaz. Burada karşı görüş olarak, kişinin bir kısmına veraset bir kısmına da satın alma şeklinde sahip olduğu mülkiyet örnek verilebilir. Mâtürîdî'ye göre bu görüşü dikkatlice inceleyen birisi, Ka'bî'nin yanlışlığını anlayıp onun ortaklıktan habersiz olduğunu belirler. Mu'tezile, kuldaki kesb ile Allah'a ait yaratmanın fiilde ortaklık oluşturacağını ileri sürmektedir. Onlar ortaklık iddiasıyla tekvin mükevvenin aynıdır, yani bir şeyi yaratmak o şeyin kendisidir, demek istiyorlar. Duyulur âlemde tek bir şeyin tamamı iki kişinin olamadığından Mu'tezile tek bir fiilin iki varlık tarafından yapılabileceğini reddetmiştir. Esasında bu fiilde ortaklığın oluştuğunu gösteren bir örnek olmadığına göre Mu'tezile'nin bu görüşü zan ve hayalden ibarettir.⁵⁸

İnsanlar aynı fiili hem Allah'a hem de kula nisbet ederler ki, bu yüzden kula ait olan her mülk hem Allah'ın hem de kulun mülkü sayılır. Böyle bir mülkiyet, bahsi geçen konuda, Allah ile kul arasında herhangi bir ortaklık doğurmadığı halde nasıl olur. Aynı zamanda yedirmek, giydirmek, beslemek Allah'a olduğu gibi kula da nisbet edilen fiiller olmasına rağmen herhangi bir şekilde ortaklık söz konusu olmamaktadır. Fiil, farklı yönleri sahip olabilir ama fiilin kendisi farklı yönleri bakımında "ortaktır" denemez. Zira her yön fiilin tamamını kuşatır. Mesela herhangi bir şeyin bir kısmını bilip de diğer kısmını bilmeyen kişi için bilgisi ile bilgisizliği ortaklık olmuştur,

⁵⁶ Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 64-65; a.mlf. *el-Kifâye*, II, 731-736.

⁵⁷ Bkz. Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, s. 336-337, 372-373.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 382-383.

denemez. Dolayısıyla Mutezilelerin dediği gibi kesb ile halk teorik bir ortaklık oluşturmaz.⁵⁹

Ka'bî, bundan sonra da tek bir fiilin iki faile ait oluşu fikrine karşı çıkararak sözün ve haberin sadece bir kişiye ait olabileceğini ileri sürmüştür. Mâtürîdî'ye göre bunlar duyulur âlemde olabilir. Meselâ bu bir cemaatin sözüdür, mütevâtir haberdur; bu söz veya haber falancayla filâncaya aittir denebilir. Eğer böyle bir yaklaşım doğru olursa, Ka'bî'nin ret amacıyla kullandığı örneğin de caiz olması gerekir. Zira bunlardan biri doğru olunca diğeri de doğru olur. Ayrıca bu âlemde olan her şey duyular ötesinin de delili olsaydı, fiil ile sözü dünya da olduğu gibi orada da birbirinden ayırmak gerekirdi. Böyle bir durum Ka'bî'nin yanlış düşündüğünü meydana çıkarır.⁶⁰

Sayfa | 123

Ka'bî'ye göre ihtiyarî fiillerin, Allah'ın halk sıfatına dahil olmayışının sebepleri şöyledir: Mu'tezile'nin, fiillerin yaratılışını inkâr etmesinin sebebi, birine ait bir fiilin, başkası tarafından, yokluktan varlık konumuna çıkarıldığının görülemeyişidir. Nesnelerin bu âlemde, birinin eylemiyle gerçek anlamda var olmayışı, onların yaratılmış olduğunu inkâr edenlerin de hareket noktasıdır. Zira bu âlemde birleştirmek ve ayırmaktan başka bir iş yapılmamaktadır. Hâlbuki kıdem taraftarları ise nesnelerin bununla gerçekleşebileceğine inanmazlar. Mutezile de buna benzer bir metotla fiillerin yaratılmışlığını inkâr etmiştir ki, bu sebeple önceki âlimler Mu'tezile'yi "âlemin kıdemi" anlayışına taraftar görmüşlerdir. Mâtürîdî'ye göre onların görüşleri dikkatlice incelendiğinde, Mu'tezile'yle birleştikleri görülmektedir. Zira Mu'tezile de, şeylerin kıdemde varlığını kabul etmiş ve Allah'ın bunları sonradan yarattığına değil, icat ettiğine⁶¹ inanmıştır. Şu halde Mu'tezile'ye göre âlem yoktan var edilmemiş ezelden var olan şeylerden icat edilmiş olmaktadır. Görüldüğü gibi burada Mu'tezile'nin fiillerin yaratılmışlığını kabul etmeyişleri eleştirilmektedir. Onlar âlemin ezeli olduğunu, Allah'ın yaratma değil icat yaptığını benimseyen ekollere benzetilmiştir. Mutezile bu âlemde birine ait bir fiilin, başkası tarafından var edildiğinin görülmediğini söylemektedir.

Ka'bî, Ehli sünnetin düşüncesine göre, günahı işleyenin onu yaratandan daha fazla yergiye lâyık görülemeyeceğini söylemiştir. Mâtürîdî ise ona şöyle cevap verir: Günahın konumu, şey'iyet, hareket, hadesiyyet ve

⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 383.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 384.

⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 385.

araziyyetin konumundan dolayı yergiye daha lâıyk görülmemiştir. Bu ikinci durum, hem kulun hem de Allah'ın konumuna ters düşmektedir. Bu, Allah'ın delilini ve kâfırın düşüncesizliğini göstermektedir. Eğer bir şeyi biraz önce sözü edilen şey'iyyet, hareket ve benzeri yönlerden dolayı yermek doğru olsaydı şeyin, isimlendirildiği her bir özellikle yerilmesi gerekirdi. Bu sebepten dolayı iman ve her güzel eylemin de yerilmesi gerekirdi. Buna göre her şeye konumuna göre sonuç bağlanmalıdır. Kötü fiilin Allah'a bakan yönüyle hikmet olması, Allah'ın onu kabih, hikmetsiz ve yerilmeye lâıyk bir şekilde nitelendirmesidir. Bu bakımdan o yerli yerindedir, halbuki aynı fiil kula bakan yönüyle hikmetsizliktir, çirkinliktir, isyandır.⁶² Görüldüğü gibi Ka'bî, Ehli sünnet anlayışında günahı işleyenin onu yaratandan daha az yerildiğini söylemiş; Mâtürîdî de bunu, fiilin kula ve Allah'a bakan yönlerindeki farklılıkla açıklamıştır. Mâtürîdî'ye göre Ka'bî yaratamayan kula yaratıcı demeyi Allah'tan daha uygun görmüştür.

Ka'bî fikrî muhaliflerinin bu konudaki görüşlerine şu örnekle karşı çıkmıştır: Uzakta duran iki kamış çubuğunu gören kişi bunlardan hangisini Allah'ın hangisini de başkasının hareket ettirdiğini birbirinden ayıramaz. Bu sebeple ikisi de birbirine benzer ki Ka'bî'ye göre kamışları birbirinden ayırmak için asıl sebebin araştırılması gerekmektedir.⁶³ Mâtürîdî'ye göre, Ka'bî'nin bahsettiği kamışı bir melek ya da şeytan veya başka bir canlı da hareket ettiriyor olabilir. Bunların hepsi gerçek fiilin bilinmeyen bir faile değil, Allah'a ait olacağı sonucuna ulaşır.⁶⁴ İnsan yapacağı fiilin çirkin olmasını istemediği halde bazen yaptığı fiiller çirkin olabilir. Bu durumda gösteriyor ki fiil insanın kendi kontrolü dışında oluşmaktadır. Eğer bir fiil failinin istemediği bir şekilde olabiliyorsa aynı şeyin kâinatın tamamında ve peygamberlerin mucizelerinde de olması mümkündür. Ressam hakkında verilen hüküm aynen fail için, resim hakkında söylenen de fiil için geçerlidir, aralarında fark yoktur.⁶⁵

Görüldüğü gibi bu noktada kulların fiilleriyle ilgili olarak; yazar veya ressamın aynı eseri ikinci defa niçin yapamadıkları tartışılmıştır. Ka'bî bunu insanın gücü, organları, zihnî yorgunluk ve hafıza gibi çeşitli etkenlerin eksikliğine ya da aynısının bir arada olmayışına bağlamıştır. Mâtürîdî ise

⁶² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 386.

⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 400.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 401.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 407; bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Tercümesi, s. 305-325.

Ka'bî'nin görüşünün aksine bu fiillerin kulun dışında gerçekleştiğini, bütün gayretlerin Allah'tan olduğunu ifade etmektedir.

4.4. Teklîfu mâ lâ Yutâk

Sayfa | 125

Sözlükte güç ve zahmetli bir işin yapılmasını emretme anlamına gelen teklif, yapılmasında mükafatı, yapılmamasında da cezayı gerektiren bir işin imtihan amacıyla birisinden yapılmasını istemek demektir.⁶⁶ Dinen sorumlu tutulan kişiye de mükellef denilmektedir. Teklif konusunda yapılan tartışmalardan biri de Allah'ın kullarından yapamayacağı bir şeyi isteyip istemeyeceğidir.

Ka'bî'ye göre birisinin güç yetirilemeyecek şeyle sorumlu tutulması aklen çirkin bir iştir. Mâtürîdî'ye göre Ka'bî'nin bu görüşü güç denince, görünen güçten başka bir şey anlamayan kişi için geçerlidir. Buradaki görünen kuvvet sağlıklı olmaktır. Başka şekilde özellikleri olan güç için durum böyle olmaz. Mesela Allah, Hz. Musa'nın rakibi olan Firavunu yapamayacağını bildiği halde imanla sorumlu kılmıştır. Açık bir şekilde bilinmeyen buna benzer bir şeyle sorumlu tutulmak da aynıdır. Burada tartışılan konu da aynı durumdadır. Ka'bî'ye göre fiil işlenirken güç yetirilemeyecek bir şeyle sorumlu tutulmak aklen mümkün olmaz.⁶⁷ Halbuki O'nun belirttiği bu durum, kudret yokken fiilin varlığını imkânsız gören kimselerin düşüncesine göredir ki, bu da fiilin gerçekleşeceği zamandır.⁶⁸ Dolayısıyla Ka'bî'nin ileri sürdüğü bu görüş aklen kabul edilemez bir durumdur. Mâtürîdî'ye göre bu konunun da esası şudur. Gücü olmayan birisinin sorumlu tutulması aklen çelişkilidir. Ancak kudretini kaybeden birisi böylesiyle sorumlu tutulabilir. Eğer böyle birisi sorumlu tutulmazsa, sadece itaatkâr kişinin sorumlu olması gerekmektedir. Şu halde böyle bir durum imtihan konusuyla bağdaşmaz. Yine Mâtürîdî'ye göre kulun ona aşırı isteği ve tercihi oranında oluşan kudret sağlam bir kişide bulunur, irade olmazsa kudret de oluşmaz.

Mâtürîdî'ye göre insan tarafından işlenip de faydası olmayan bir fiilin hikmetli olduğunu söylemek doğru olmaz. Ka'bî'nin yarar hedeflenmeden

⁶⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 721-722; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 65.

⁶⁷ Mu'tezile'ye göre teklif, fayda sağlama veya zararı önleme amacıyla meşakkatli olupta zorlama bulunmayan bir işi emir veya nehiy şeklinde failine bildirme diye tanımlanır. İnsanın gücünün yetmeyeceği bir şeyi zorlama yoluyla yapılan bir teklif çirkin bir iş olduğu için zülumdür. Bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, s. 401, 510, a.mlf., *Muğnî*, XI, 134, 370-372, 387.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 425.

işlenen bir fiilin övülemeyeceğini söylemesi, sözü edilen açıdan doğru olsa da zarar vermesi bakımından isabetli değildir. Çünkü bu durumda ortaya çıkan zarar, nimete karşı nankörlük veya yapılan eylemde Allah'a karşı isyan gibi şeylerden oluşur. Ka'bî kendi savunduğu görüşlerinde fikrî boşluklarını görerek kendisine soru sorma gereği duymuştur. Kendisiyle çelişkiye düşecek şekilde cevaplar vermeye çalışmıştır. Bu konuda vermiş olduğu felçli örneği ile de rakibini susturamamıştır. Bazen doğruyu bulmaya çalışırken bazen de buna aykırı davranması onun doğrudan ne kadar uzak olduğu göstermektedir. Mâtürîdî'ye göre Ka'bî'ye verilecek cevap burada anlatılanlarda olduğu gibi gayet basittir.⁶⁹ Görüldüğü gibi Mâtürîdî Ka'bî'nin savunduğu görüşlerindeki fikri boşluklarını görerek kendine soru sorma ihtiyacı hissettiğini belirlemiştir.

Ka'bî'ye duyulur âlemdeki birisi başkasını denemek için fil işlemez der. Mâtürîdî ise duyular ötesi aleme ait fiilleri bile bu âlemin fiillerine göre değerlendirip bunu delil olarak kullanan Ka'bî'nin böyle bir sözü söylemesinin şaşılacak bir durum olduğunu söyler. Bu sebeple Ka'bî'ye karşı şimdiye kadar reddedip hikmet dışı olarak gördüğü her şeyle cevap verilebilir. Burada Ka'bî'nin kullandığı efendi ve köle örneği insana ait özellikler taşıyan varlıklar için geçerlidir. Allah ise böyle eksik sıfatlardan uzaktır.⁷⁰ Görüldüğü gibi Mâtürîdî burada Ka'bî'nin kullandığı insana ait özelliklerle Allah'a ait sıfatların değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir.

Ka'bî kudretin fiille beraber olması imkânsızdır der. Çünkü Allah bu durumda fiili var olarak görür. Halbuki kudretin var olan fiille birlikte bulunması muhaldir. Mâtürîdî ise buna karşılık olarak, var olma ile kulun o işi bitirdiğini mi yoksa fiille meşgul oluşunu mu amaçlanmaktadır diye sorar. Bu soruya "fiilin bitirilmiş olması" derse Ka'bî'nin yanlışlığı ortaya çıkar. Ayrıca onun "acz halinde fiilin yok olması mümkündür" şeklindeki iddiasını da geçersiz kılar. Buna karşın fiilin olmadığı durumda adem ortadan kalkmadığı ve kul fiille meşgul olduğu için acz halinin düşünülmemeyeceğine söylemek gerekli değildir.⁷¹ Görüldüğü gibi Mâtürîdî burada, ihtiyari fiilin uyum halindeki kudretle birlikte olduğunu Allah'ında kudreti devamlı kılması gerektiğini dile getirmektedir. Ka'bî de ise kudretin fiille birlikte olması imkânsızdır.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 429.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 430.

⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 434.

Ka'bî hiçbir özrü olmayan sağlıklı bir insan ilk oluşum döneminde fiilsiz olabilir. Ancak ondan sonraki dönemlerinde fiilsiz olması asla mümkün değildir der. Mâtürîdî ise Ka'bî'nin ileri sürdüğü bu fikrin yanlış olduğunu söyler. Tam tersine kişinin sonraki dönemlerde de fiilsiz olması mümkündür. Ka'bî bundan sonra da kendisine, imana ve küfre güç yetiren kişi neden birini tercih etmiştir diye bir soru sormuştur. O'na göre ihtiyar sahibi olan insan imanla küfürden sadece birini tercih edebiliyorsa cebir altında kalmış olacağından böyle bir şey imkânsızdır. Ka'bî benzer bir soruyu Allah hakkında da sormaktadır. Mâtürîdî'de böyle bir soru, kul iman ve küfürden birini nasıl tercih edebilir şeklinde olması gerektiğinden Ka'bî'nin bu soruya verdiği cevap da yanlıştır.⁷²

Sayfa | 127

Mâtürîdî ihtiyarın şartı kişinin aklına geleni yapması değil onun kendisine en uygun olanı seçmesidir der. Kişi bir şeyi neden yaptığını bilmiyorsa onun fiilinde başkasının rolü var demektir. Ka'bî'nin Allah hakkında böyle bir soru yöneltmesi iki görüşe göre imkânsızdır. Birincisi; ehli-sünnete göre Allah hiçbir şeyin etkisinde kalmaksızın yaratıcıdır. Bu konuda soru sormak, "Allah neden kadirdir", "niçin âlimdir" demek gibidir. İkincisi Ka'bî de bu durum zaten dini bakımından aslah olandır ki, fiilinin özelliği bu konumda olan bir varlığa karşı itiraz edilemez. Ka'bî yine bundan sonra da şöyle bir soru sormuştur: Bir kudret imana ve zıddına da uygun olduğuna göre Yüce Allah'ın iki tercihe de kudret verdiğini söylemek neden uygun değildir? Ka'bî bu soruya ilâhî emir ve nehiyle cevap verirken kılıç ve para örneğine de ileri sürmüştür: Kılıcı Allah'ın bir dostunu öldürmede, parayı da şarap satın almada kullanmak mümkünse Allah'ın kılıçla parayı bu işler için verdiğini söylemek mümkün değildir.

Ka'bî birde "kudret iyilik için yaratıldığına göre, kul bunun tersini yapmaya nasıl güç yetirebilir" şeklinde bir soru daha yöneltmiştir. Kendi sorusuna da "bu konu bir şeyi hem ısıtıp hem de soğutan türden olmayıp, kılıç ve para örneğine benzemektedir" diye cevap vermiştir.

Mâtürîdî ise bu konuyu şöyle değerlendirmektedir: Kudret iki fiili aynı anda yapma ya da terk etme şeklindeki ihtimali taşımaz. Ka'bî'nin probleminde ise böyle bir ihtimal vardır. Buna göre kudret bunların ikisi için değil biri için yaratılmıştır. Belli bir yöne doğru yaratılan varlığın kudreti kendi konumundan ayırıp ısıtma ve soğutmayı sağlama gibi başka bir yöne çevirmesi mümkün değildir. Halkın arasında yaygın bir gelenek

⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 446.

olarak Allah'tan hayra yönelik güç istenmesi bu gerçeği göstermektedir. Eğer kudretin kötülüğe ihtimali olmasaydı halkın hayır dilemesi anlamsız olurdu.⁷³ Görüldüğü gibi Mâtürîdî ile Ka'bî konuyla ilgili görüşlerini nakli ve akli deliller göstererek savunurken detaylı örneklerle girerek gereksiz uzatmalara girmişlerdir.

4.5. Rızık

Arapça "rezeka" fiil kökünden türetilmiş bir isim olan rızık, sözlükte yenilen, içilen, faydalanılan şey anlamlarına gelmektedir. Dini bir terim olarak rızık, Allah'ın canlılara, yiyip, içmek ve faydalanmak için sağladığı her türlü imkanlara denilmektedir. Çoğulu "erzâk" olan rızık kelimesi atâ, pay, şükür ve yiyecek anlamlarında da kullanılmaktadır.⁷⁴ Rızık kavramını çeşitli şekillerde tanımlayan İslam mezhepleri arasında daha ziyade haramların rızık olup olmadığı konusu tartışılmıştır.

Ehli sünnet alimlerine göre helal olsun haram olsun Allah'ın canlıya beslenmesi için verdiği her şey rızık kapsamına girmektedir.⁷⁵ Rızık kişinin mülkiyetine meşru olarak giren şey veya yararlanması yasaklanmamış meşru ve helal şey olarak tanımlayan Mu'tezile'ye göre ise haram rızık değildir.⁷⁶

Mâtürîdî Ka'bî'nin, kulun Allah'tan rızık istemesi konusunda neredeyse adına rızık isteme denemeyecek şekilde açıklamalarda bulunduğunu söyler. Halbuki konunun esası şöyle olmalıdır: Yüce Allah "*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızıkı Allah'a âit olmasın. Her birinin duracakları yeri de, emaneten konulacakları yeri de o bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta dır.*"⁷⁷ âyetinde rızık kefil olduğunu bildirdiğine göre artık rızık O'nun vermesi veya yedirmesiyle elde edilebilir.⁷⁸

Ka'bî kötülük yapma gücü olan birisinin Allah'tan çekindiğinden dolayı günahlardan sakındığı olmuş mudur? diye sorar. Bu soruya "hayır" cevabı verenler, peygamberleri de böyle davranmamakla suçlamış ve sorumluluğu çok ağır olan bir söz söylemiş olurlar. Eğer buna "evet" derlerse, rızık

⁷³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 448; bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Tercümesi, s. 339-360.

⁷⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s.301; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 110.

⁷⁵ Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-Merâm*, s.235; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 75-76; a. mlf., *el-Kifâye*, II, 797-798.

⁷⁶ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 110; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 75.

⁷⁷ Hud 11/6.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 454; Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kuran*, VII, 129-131.

aramaya başlamadan önce Allah'tan istemeleri onlar için gerekli olur. Mâtürîdî ise insan tarafından yok edilmemişse kudret terimiyle, mutlaka kudretle birlikte olan sebeplerin amaçlanması gerektiğini söyler. Zira peygamberler ve salih kullar da böyle anlamışlardır. Eğer fiille birlikte olan kudret kastedilmişse buradaki soru değiştirilerek sanki şöyle anlamsız bir hale gelir: Günahları işlerken onların devam ettirilmesi hususunda hiç Allah'tan korkan biri var mıdır? Bu noktada karşı taraftan şöyle bir soru gelebilir: Herhangi bir peygamber Allah'tan öğrenip tebliğ ettiği bir günahı işlerken Allah korkusu hissetmiş midir? Buna verilen cevap önceki konunun da cevabını olur. Görüldüğü gibi rızık konusunda bile tartışmalar kudret ile kudretin engellenmesi ya da kudretin fiille birlikte olduğu konusuna girmiştir.

Sayfa | 129

4.6.Ecel

Arapça "e-ce-le" kökünden türetilmiş mastar olan ecel kelimesi sözlükte, belirlenmiş süre ve bu sürenin sonu gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak, her canlı için Allah tarafından belirlenmiş hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm anını ifade eder.⁷⁹ Herhangi bir etki olmaksızın normal bir şekilde ölen kişinin eceli ile öldüğü konusunda İslam bilginleri ittifak etmişlerdir. Ne var ki öldürülmek suretiyle ömrü sonra eren kişinin durumu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Ehli sünnet alimlerine göre her şey Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğu için eceli belirleyen de odur. Ecel bir olup her ne şekilde olursa olsun ölen kişi eceli ile ölür. Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre ecel, bir kişinin öleceği veya öldürüleceğiyle ilgili Allah nezdinde olan bir andır. Ne var ki Ka'bî'ninde içinde bulunduğu Mu'tezile bilginlerinin çoğuna göre öldürme olayında katil öldürülen kişinin ecelini kesmiştir. Eğer öldürülmemiş olsaydı ömrünün sonuna kadar yaşayacaktı. Bu durumda katil öldürülen kişinin belli bir süre yaşamasına engel olup ecelini kesmekle büyük bir günah işlemiş ve cezalandırılmayı hak etmiştir. Nitekim Ka'bî'ye göre maktulün ölüm ve öldürülme şeklinde iki eceli vardır.⁸⁰

Ka'bî bu konuda kendi görüşünü şöyle ifade etmiştir: Katil, eğer o kişiyi eceli geldiği için öldürmüş olsaydı cezalandırılmaması gerekecekti.

⁷⁹İsfehâni, Ragıb, *Müfredât*, s. 65.

⁸⁰Kâdi Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, s. 480-484; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 76-77, *el-Kifâye*, II, 802-804.

Dolayısıyla Ka'bî'ye göre bu kişi eceliyle ölmemiş olmaktadır. Ka'bî kendisine bu konuda yapılan bir itiraza, adamın öldürülmemesi durumunda bu kişiyi ya başkası öldürür veya normal eceliyle ölürdü, şeklinde cevap vermiştir. Bundan sonra Ka'bî *"Allah sizi önce topraktan, sonra da az bir sudan (meniden) yarattı. Sonra sizi (erkekli dişili) eşler yaptı. Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır ne de doğurur. Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir kitapta olmasın."*⁸¹ mealindeki âyet ile *"Akrobayı ziyaret ömrü uzatır"* şeklindeki hadisi delil göstererek şöyle demiştir:

İnsanın kendi süresini akraba ziyaretiyle uzatma imkânına sahip olduğu belli bir ömrü vardır. Levh-i mahfuzda ise akraba ziyareti yaparsa ömür süresi şöyle, yapmazsa böyle olacaktır, diye yazılıdır. Ka'bî bu bilgilerden sonra kendi yanlış olan görüşüne dönmüş ve vehim sayılabilecek bazı düşüncelerden hareketle karşı görüşler ileri sürmüştür. Ka'bî'ye göre "bu anlatılarda imkânsızlığı ortadan kaldırmak, kudrette ise fiili işlemek" var mıdır diye sorulursa cevap olarak şöyle denir: Kudrette acizliği kaldırmak vardır. Sonra da eğer fiili kudret yapmış olsaydı kişi kudretinin eseri olan fiile zorlanmış olurdu. Bu durumda fiil onun değil başkasının olurdu,⁸² demiştir.

Mâtürîdî'ye göre Ka'bî'nin bu sözlerini araştıran kişi onun cevaptan ne kadar uzaklaştığını anlar. Mesela Ka'bî'ye, "Allah'ın buradaki kişinin öldürüleceğini bilip bilmediği" sorulabilir. Şayet "biliyordu" derse o zaman "kişinin öldürülmesinin ömrünü bitirip bitirmediği" sorulur. "Bitirmediğini söylerse" Ka'bî yaşanan gerçekler tarafından yalanlanmış olur. "Bitiriyor", derse Ka'bî'ye şöyle denir: "Allah sonucu biliyorsa öldürülen kişinin ömrünün sona ermesini başkasına nasıl havale etmiştir". Levh-i mahfuzda eğer kişi şunu yaparsa bu sonuç, diğerini yaparsa bu sonuç olacaktır diye nasıl yazabilir? Oysa bu, ilerde ne olacağını bilmeyenin halidir. Geleceği bilen zat; şöyle olacaktır, öyle olmazsa böyle olurdu, şu kişi inkâr edip Allah'ın azabına çarptırılacaktır, inkâr etmeseydi iman edip Allah'ın sevgisini kazanacaktı diye yazar. Gelecekle ilgili "şöyle, değilse böyle olur" demek sonraki gelişmeleri kesin olarak bilmeyenlerin sözüdür.⁸³

⁸¹ Fâtır 35/11.

⁸² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 450; bkz.. Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille*, II, 686.

⁸³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 451.

Mâtürîdî, Ka'bî'nin, "öldürülenin eceli gelmişse" ifadesiyle başlayan görüşünü de şöyle değerlendirmektedir: Öldürülen kişinin eceli öldürüldüğünden dolayı ilâhî ilmin dışına çıkmış değildir, bu kişi Allah'ın ilminde öldürülecek diye yazılmıştır. Katilin durumu ise Allah'ın ilmine uygun olarak dinen emredilmiş veya yasaklanmış bir konumdadır. Bunun gibi Allah'ın ilminde yazıldığı şekilde kişi mümin veya kâfir olur. Ayrıca kişi bu eylemi gerçekleştirmemiş olsaydı sonunun ne olacağı konusu da Allah'ın ilminde bulunmaktadır. Bu esasa bağlı olarak, Allah kişinin akraba ziyaretinde bulunacağını bilmiş ve bunu yaparsa ömrünü O'nun ilminde olabileceğinden daha fazla yazmıştır.⁸⁴

Sayfa | 131

SONUÇ

Araştırmanın esnasında Mâtürîdî ile aynı asırda yaşamış Ka'bî arasında, ilahiyat, kaza-kader ve irade gibi temel konularda farklı açıklamalar yapıldığı belirlenmiştir. Bu konulara bağlı olarak iki mezhep bilgini arasında Allah'ın sıfatları, kelâm sıfatı, ilahi fiiller, ru'yetullah, kaza-kader ve irade, kulların fiilleri, güç yetirilemeyecek bir şeyle sorumlu tutulma, ecel ile ilgili yapılan değerlendirmelerde şu farklılıkların olduğu görülmüştür:

1- Ka'bî'ye göre olumlu ya da olumsuz bir şekilde Allah'a nisbet edilebilen fiilî sıfatlar hâdis manalardır. Sadece müspet anlamda Allah'a izafe edilebilen kavramların zâtî sıfatlar olduğunu söyleyen Ka'bî'ye göre kelâm, rızık verme ve merhamet etme Allah'ın fiili sıfatı; kudret, ilim ve hayat ise Allah'ın zâtî sıfatı olmaktadır. Mâtürîdî'ye göre ise bütün sıfatlar Allah'ın zâtî ile kâim ve ezelidir.

2- Ka'bî'ye göre ru'yetullah konusunda gören, görünen, mesafe ve uygun mekân gibi çeşitli şartlar gerektiğinden Allah'ın görülmesi mümkün değildir. Bu konunun yaratılmışlık özelliği çağrıştıran anlamlardan kaçınarak, nasslarda olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini söyleyen Mâtürîdî'ye göre ise Allah, imtihan yeri olan bu dünyada görülmese bile ahirette görülecektir.

3-Mâtürîdî'ye göre Allah'ın yaratması ve dilemesiyle olan her şey, O'nun tekvin sıfatıyla ilgili olan kazası ve ilim sıfatıyla ilgili olan kaderi ile gerçekleşir. Kader'i, her şeyi bir ölçü ve dengede yaratma şeklinde anlayan Ka'bî kaza'yı da yine ikinci dereceden sözlük anlamlarına göre farklı

⁸⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 451.

tanımladığından Mâtürîdî'nin benimsediği şekliyle bir kaza ve kader anlayışını kabul etmez.

Sayfa | 132

4- Ka'bî'ye göre Allah'ın bir şeyi irade etmesi o fiili yapması anlamına geldiğinden kötülüğü dileme de Allah'a nisbet edilmez. Kötülüğü dileme ile bizzat kötülüğün farklı şeyler olduğunu vurgulayan Mâtürîdî'ye göre bütün iyilikleri ve kötülükleri yaratan Allah'a şer olan fiillerin kendisi değil sadece bunları yaratma özelliği nisbet edilir.

5- Ka'bî insanın fiillerini kendi iradesine bağlarken Mâtürîdî ise bunları Allah'ın dilemesine bağlamaktadır. Ka'bî kulun fiili ile Allah'ın fiili arasındaki benzerlikten söz ederken Mâtürîdî'ye göre Allah'a nisbet edildiği gibi kula hiçbir şekilde fiil nisbet edilmez. Ka'bî'ye göre tek bir fiilin iki kişi tarafından yapılması fiilde ortaklık anlamına gelir. Mâtürîdî'ye göre ise farklı yönleri olabilen fiillerin kula bakan yönüyle kesb, Allah'a bakan yönüyle de halk olduğunu kabul etmek fiillerde ortaklık anlamına gelmez.

6- Ka'bî'ye göre her ne şekilde olursa olsun insanın güç yetiremeyecek bir şeyle sorumlu tutulması aklen imkânsızdır. Mâtürîdî'ye göre de Allah'ın kullarına güç yetiremeyeceği şeylerle sorumlu tutması caiz değildir. Fakat Mâtürîdî'ye göre Firavun'un imanla mükellef kılınması gibi açıkça bilinmeyen başka sebeplerden dolayı kişi gücü yetmiyor gibi görünen şeylerle sorumlu tutulabilir.

7- Ka'bî'ye göre öldürülen kimse eceli gelmeden önce öldürülmüştür. Bu sebeple maktulün öldürülme ve ölme diye iki türlü eceli vardır. Eğer katil o kişiyi eceli geldiği için öldürmüş olsaydı cezalandırılmaması gerekirdi. Mâtürîdî'ye göre öldürülen kişi eceli ile öldürülmüş, bu kişi Allah'ın ilminde de öldürülecek diye yazılmıştır. Katil ise Allah'ın ilmine uygun olarak dinen emredilmiş ve yasaklanmış bir işi yaptığından dolayı cezalandırılmaktadır.

10- Söz konusu tartışmalarda metot bakımından nakli esas almakla birlikte aklı ve dil bilgisini de başarılı bir şekilde kullandığı görülen Mâtürîdî önce rakibinin konuyla ilgili görüşlerini belirledikten sonra bunların tutarsız yönlerini gösteren açıklamalar yapar. Bununla birlikte bahsi geçen her konunun başında, genellikle kısa ve öz bir şekilde anlatılan Ka'bî'nin görüşlerinde tam olarak ne demek istediği çoğu zaman, Mâtürîdî'nin ona karşı verdiği cevaptaki açıklamalardan anlaşılmaktadır. Mâtürîdî'ye her ne kadar itikadî konularda Mu'tezile gibi aklı ustalıkla kullanmışsa da temel konuları değerlendirme yanında metot ve üslup bakımından da her iki

mezhebin birbirinden tamamen farklı olduğu, Mâtürîdîyye'nin kendine ait özellikleriyle müstakil teolojik bir ekol olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Bağdadlı İsmail Paşa**, *Hedyyetü'l-Arifîn Esmâ'î'l-Müellifîn ve Asârü'l-Musannaflîn*, nşr. Kilisli Rifat Bilge, I-II, İstanbul 1952,1955.
- Bebek, Adil**, "Ka'bî", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV.
- Beyâzîzâde Ahmed Efendi**, *İşârâtü'l-Merâm min İbârâtî'l-İmâm*, thk. Yusuf Abdürrezzâk, Kahire 1949.
- Eyüb Ali**, Ebü'l-Hayr Muhammed, *Akidetü'l-İslâm ve'l-İmam el-Mâtürîdî*, Dakka 1983.
- Fuat Seyyid**, *Fazlû'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Tunus 1986.
- Hayyât**, Ebu'l-Hüseyin Abdurrahman b. Muhammed, *el-İntisar ve'r-Red alâ İbni'r-Ravendi el-Mülhid*, thk. Albert Nasrî Nâder, Beyrut, 1957.
- İbn Hacer el-Askalânî**, *Lisânü'l-Mizân*, nşr. M. Abdurrahman el-Maraşlî, Beyrut 1995.
- İbn Kutluboğa**, Ebü'l-Adl Zeynüddin Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdad 1962.
- İsfahânî**, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kuran*, thk. Safvan Adnan Davudi, Beyrut, 2002.
- Kadî Abdülcebbâr**, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, nşr. İbrahim Medkur, Tâha Hüseyin vd., Kahire, 1962.
- Kadî Abdülcebbâr**, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, nşr. Abdülkerîm Osman, Kahire, 1988.
- Kehhâle**, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübü'l-Arabiyye*, Beyrut ts.
- Kureşî**, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire 1978.

Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu, Ankara, 2003.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed b. Abdülhay, *Kitâbü'l-Fevâ'idü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Seyyid Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na'sânî, Kahire 1324.

Matürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979.

Matürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî, *Te'vilatü'l-Kuran*, I-X, thk. Bekir Topaloğlu vd., İstanbul, 2005-2007...

Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 2002.

Nesefî, Ebü'l-Muîn, *Tebşiratü'l-Edille fî'l-Kelâm*, nşr. C. Salame, Dımaşk 1990.

Sâbunî Nureddin, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, nşr. Bekir Topaloğlu, Dımaşk, 1979.

Sâbunî, Nureddin, *el-Kifâye fî'l-Hidâye*, thk. Muhammed Aruçi, (Yüksek Lisans Tezi), I-II, Kahire, 1986.

Sezgin, Fuat, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî: el-Akâid ve't-Tasavvuf, Fehârisü'l-Mücellidi'l-Evvel*, trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî, Riyad 1983.

Zebîdî, Muhammed Murtaza, *İthâfü's-Sâdeti'l-Muttekîn bi şerhi Esrârı İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, Kahire 1311.